

Beata Wegnerska

"Литературно-художественные маски: теория и поэтика", С. Г. Исаев, Санкт-Петербург 2012 : [recenzja]

Polilog. Studia Neofilologiczne nr 3, 297-300

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

С.Г. Исаев, *Литературно-художественные маски: теория и поэтика*, Санкт-Петербург 2012, 336 с.

Autorem monografii jest Sergiusz Georgiewicz Isajew, profesor i kierownik Katedry Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu Państwowego w Nowogrodzie. Jest on także członkiem rady naukowo-metodycznej przy Ministerstwie Edukacji Rosji w zakresie teorii literatury. W dziesięcioleciu poprzedzającym wydanie monografii opublikował ponad 70 artykułów i 5 monografii. W recenzowanej monografii jej Autor zwrócił się do zapomnianej już nieco formy wyrażania twórcy, jakim niewątpliwie jest maska i przenośnia w literaturze pięknej.

Literatura, obok innych sztuk, stanowi ważną dziedzinę działalności człowieka, który w ten sposób może wyrazić siebie – swoje potrzeby, emocje, przeżycia i refleksje. Różne były pomysły na funkcje, jakie miała pełnić literatura, jednak najbardziej podstawową, ale także najważniejszą z nich jest przekazywanie informacji. Literatura to zatem pewnego rodzaju kanał pomiędzy nadawcą a odbiorcą, kanał, przez który przepływa komunikat. Tę podstawową funkcję komunikatywną tekstu literackiego artyści mogli realizować na różne sposoby, z których najbardziej znaczącymi są: przekaz wprost i przekaz pośredni. To, który rodzaj przekazu pisarz wybiera, może zależeć od wielu czynników, ale głównie chyba od konwencji epoki i sytuacji politycznej kraju, w którym przyszło mu tworzyć. By wypowiedzieć się nie wprost, pisarz może uciec się do różnych metod: zastosować metaforę, posłużyć się symbolem czy ukryć właściwą treść pod inną, mniej istotną, ale za to o wiele bardziej klarowną. Jednym słowem, twórca maskuje te wszystkie informacje, które chce przekazać, a które z reguły są niezwykle dla niego ważne.

Do takiego właśnie przekazu informacji nawiązuje Profesor Isajew w swojej monografii. Przypomina, iż literatura ma przekazywać komunikaty od nadawcy, czyli autora, do odbiorcy. Przekazywanie ich niebezpośrednio stwarza możliwości szerszej interpretacji, sprawia, że tekst zaczyna brzmieć wielością głosów, z których każdy jest prawdziwy. Nasze zadanie to uważne „przysłuchiwanie się” tekstem, obserwacja techniki pisarskiej autora, tak aby móc jak najwięcej pojąć, przy czym o wiele łatwiej można zrozumieć zamierzenia Autora, gdy maski w literaturze są schematyczne. Ale o wiele ciekawiej, choć oczywiście nieraz także o wiele trudniej, jest zdejmować maski z utworów niezwykłych i nieszablonowych, które potrafią opowiedzieć o wiele więcej, niż nam się z pozoru, na początku obcowania z utworem, wydaje.

Recenzowana książka odznacza się przemyślaną, klarowną konstrukcją. We wstępie Autor monografii podkreśla, że pełne zrozumienie literatury XX i XXI wieku wymaga przyjrzenia się formom narracji i świata przedstawionego w nich. W części wstępnej Isajew pisze: „Фактически пришлось перестроить и саму концепцию ав-

торства. Изучение авторских масок позволило выявить формы авторского присутствия в тексте, дифференцировать биографического автора от его текстовых воплощений, а также конкретизировать типы взаимоотношений автора с персонажами” (s. 5). Trudno nie zgodzić się z Autorem monografii, który podkreśla, że główną rolę w procesie literackim odgrywają maski jako mistyfikacje, zaś odpowiednie spojrzenie na nie pozwala dostrzec różnorakie formy pokazania autora realnego w obrazie fikcyjnego autora-narratora, który poddaje czytelnika mistyfikacjom i sugeruje oferowany czytelnikowi tekst jako swój własny. Oprócz tego Isajew podkreśla pojmowanie maski literackiej jak zjawiska kulturologicznego. Maską jest bardzo specyficznym i wieloznacznym pojęciem. Może być traktowana dosłownie lub w przenośni. Najczęściej wyraża chęć zmiany tożsamości, ucieczki przed rzeczywistością lub pozostania nierozpoznawalnym. Czasami maska jest symbolem fałszu i obłudy, czasami zachowawczości, skrytości bądź szpiega. Literatura chętnie podejmuje topos maski zarówno w wersji przenośnej, jak i dosłownej. Za niezbędne uznaje więc Autor monografii zwrócenie się do filozofii egzystencjalnej XX wieku, która podejmuje rozważania na temat zjawiska realności i bytu ludzkiego w świecie, czyli egzystencji, a później dopiero na byt jako taki. Celem owej filozofii jest odkrycie bytu i jego znaczenia, w tym sensu, co ma nastąpić przez analizę konkretnych doświadczonych przeżyć egzystencjalnych, przez które człowiek odkrywa własne istnienie w jego autentyczności.

Monografia składa się ze wstępu, trzech głównych części bez numeracji, dwunastu rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Rozdział pierwszy, zatytułowany *Литературная маска как форма образности* zawiera dwa podrozdziały, a ich lektura przynosi czytelnikowi wiele istotnych informacji. Należą do nich: dwojaki pojmowanie masek (związane z maskaradą i twarzą oraz z formami maskowania się), maski materialne i niematerialne. Isajew w związku z tym słusznie konstatuje: „Поскольку маска может быть вполне материальной или же выступать в дематериализованной форме как условный прием, то понятно, что это непосредственно отражается на способах ее «ношения». Материальные маски восходят к традиционной плоской пластине с отверстиями для глаз, наложенной на лицо или же представленной в виде самостоятельной вещи” (s. 13). Autor monografii często przywołuje Michaiła Bachtina i jego koncepcję karnawalizacji (pojęcie to zostało wprowadzone do nauki o literaturze przez Bachtina w książce *Problemy poetyki Dostojewskiego w 1929 roku*, a następnie rozwinięte w 1969 roku w pracy *Творчество Франциска Рabelais'его a культура ludowa średниowiecza i renesansu*).

Rozdział drugi nosi nazwę *Кажимость, видимость, реальность*. Składa się z trzech podrozdziałów. Badacz zwraca się w nich ku filozofii W. Sołowjowa, E. Kanta, A. Schopenhauera i innych filozofów, upatrując w ich koncepcjach sztukę istnienia realnego. Autor w rozdziale tym odwołuje się do pojęć abstrakcyjnych, typu: myślenie, sztuka, prorok, które określają wartość wszelkich czynów i zachowań ludzkich. Wymienione pojęcia analizowane są również przez inne dziedziny nauki, jak psychologia i socjologia. Isajew w wartościach tych upatruje podstawowe terminy aksjologii i pojęcia, które cechują każdą kulturę. Są one według Niego uzależnione od przeszłości historycznej, tradycji narodowych tworzących daną kulturę, będących spuścizną minionych pokoleń, warunków społeczno-ekonomicznych, stosunków międzyludzkich i własnościowych, systemu sprawowania władzy. W prezentacji poglądów udało się Autorowi zachować obiektywizm i uniknąć skrajności. Ton wypowiedzi jest wyważony i klarowny. Nie sposób jednak odnieść się tu do wszystkich rozwijanych w monografii problemów.

Lektura rozdziału trzeciego, zatytułowanego *Условно-метафорические формы литературных масок*, wywołuje wrażenie, że Autorowi zależało na przedstawieniu aspektów maskowych stylizacji. Isajew podkreśla ważność pojęcia stylizacja, którą należy rozumieć jako swoisty przejaw intertekstualności, celowe naśladowanie w wypowiedzi będącej realizacją danego stylu wybranych cech stylu innego, wyraźnie odcinającego się, dającego rozpoznać jako cudzy i zewnętrzny. W ten sposób dzieło uzyskuje nowy kontekst i ulega reinterpretacji. Pewne składniki dzieła służą identyfikacji wzorca i jego ewokowaniu, inne zaś odróżnieniu od niego, zdystansowaniu i budowie macierzystego stylu wypowiedzi. Swoje rozważania badawcze w tej części monografii Isajew podsumowuje słowami: „Рассматривая стилизации как маски, мы обращаем внимание на то, что в этих текстовых структурах есть масковый «механизм», но те или иные формы личины отсутствуют. Соответственно о пластике подобных масок говорить можно лишь в переносном смысле” (s. 87-88).

Rozdziały od piątego do siódmego włączone zostały do części nazwanej *Поэтика театра, ярмарки, карнавала и маскарада*. W nich Isajew odwołuje się kolejno do utworów: D. Miereżkowskiego, W. Briusowa, F. Sołoguba i poszukiwań twórczych starszych symbolistów, choć, jak pisze: „Творческие искания «старших» символистов – Мережковского, Брюсова, Сологуба – еще не содержат столь масштабной рефлексии, направленной на масковые образы и карнавал. Материалы, рассматриваемые в этой главе, по прежнему связаны с художественно-непосредственным постижением выразительных возможностей литературных масок” (s. 150). Dalej Isajew analizuje utwory W. Rozanowa, I. Bunina, A. Białego, odnajdując w nich karnawał i maskaradę. Warto w tym kontekście przypomnieć książkę wrocławskiej badaczki I. Malej (*Syndrom буды ярмарочной, czyli символизм росыjsки в крeгу арлекинады*), w której uwypukla ona istniejący swoisty język gestów i symboli w literaturze, które spotykamy pod postacią masek literackich. Malej idzie dalej w swoich rozważaniach, dochodząc do wniosku, iż maska ze swą zdolnością rozdwojenia tworzy jednocześnie dualistyczną całość.

Ciekawy w tym kontekście jest również artykuł J. Mianowskiej, zatytułowany *Карнавализация в прозе Дины Рубиной*, w którym dowodzi się obecności w utworach literackich Rubinej opozycji pomiędzy śmiechem a powagą, braku dystansu pomiędzy narratorem a światem przedstawionym, wymieszanie pierwiastków poważnych i komicznych, parodii oraz relatywizmu moralnego.

Dalej swoje rozważania skoncentrujemy na rozdziałach od ósmego do dwunastego, objętych wspólnym tytułem: „Лик – лицо – личина”. Autor słusznie konstatuje, że słowo „twarz” w świadomości ludzkości na tle jej długiej i bogatej historii nabierało bogatego systemu znaczeń. W rozdziale dziewiątym Isajew odwołuje się do twórczości A. Puszkina, a w szczególności jego poematu *Gawriliada* (1821), aby obnażyć zawołowaną propagandę rozwiązłości cielesnej, zaś w rozdziale dziesiątym do twórczości W. Odojewskiego, aby przejść do antropologicznych aspektów fundamentalnych zagadnień religijno-filozoficznych w opowiadaniach i powieściach Z. Gippius w rozdziale jedenastym. Szczególnie ważne są rozważania Autora monografii o prozie Z. Gippius, o której konstatuje: „Ответ Гиппиус на вопрос, что изменилось и изменилось ли в человеческом облике вместе с совершенствованием или деградацией интеллектуальных и физических возможностей, по существу заложил новую отечественную традицию понимания лица. Из разделяемого Гиппиус всеохватывающего тезиса о действитель-

ности как процессе интенсивного становления в ее художественную антропологию приходит положение о непрерывном совершенствовании Человека” (s. 276).

Ostatni z rozdziałów, zatytułowany *Лицо и маски как антропологические и выразительные универсалии* (В.В. Набоков – от «Соглядатая» к «Дару») poświęcony został maskom autorskim emigranta pierwszej fali uchodźstwa rosyjskiego W. Nabokowowi (1899-1977). Jak wiadomo, powieści Nabokowa eksplorują w artystycznej formie tematykę filozoficzną (estetyka, życie po śmierci, rozważania nad charakterem rzeczywistości i świadomości). Twórca ten słusznie uważany jest za pisarza, który potrafi bardziej niż inni twórcy połączyć żar artysty z dyscypliną i chłodem naukowca. Nabokow zainteresował Isajewa ze względu na „używane” przez niego maski pisarskie, „podwójne dno” jego utworów literackich oraz koncepcję odbić lustrzanych.

Wszechstronne kompetencje Autora monografii ujawniły się także w wykorzystaniu opracowywania materiału źródłowego. W tym względzie książka przedstawia się wręcz imponująco. Świadczy o tym bogactwo bibliografii, która zawiera ponad 240 pozycji. Próba ogarnięcia w jednej monografii danej problematyki zasługuje na uznanie tym większe, że Isajew podjął ją samodzielnie. Jest, co prawda, autorem prac, które stanowiły ważne etapy przygotowawcze do powstania omawianej monografii, ale nawet po uwzględnieniu tego czynnika robi ona duże wrażenie swoim zakresem badawczym.

Podkreślić należy, że czytelnik otrzymał też pracę o dużych walorach poznawczych, napisanie której wymagało od Autora analizy dziesiątek innych prac, monografii i dokumentów. Dla literaturoznawców jest to praca ważna, ponieważ wprowadza ład i ustanawia zależności między dziesiątkami znanych wcześniej faktów (typy masek literackich, stylizacja i aspekty masek, karnawalizacja i maskarada u symbolistów rosyjskich, etc.).

Monografia Isajewa adresowana jest do filologów, wykładowców uczelni wyższych i szerokiego kręgu pasjonatów klasyki rosyjskiej. Z pewnością recenzowana praca wzbudzi zainteresowanie wśród przedstawicieli różnych specjalizacji humanistycznych.

Reasumując, należy stwierdzić, iż książka S. Isajewa to nowy krok w badaniach literaturoznawczych nad próbą przełożenia na język literatury takich cech tradycji ludowego karnawału, jak: wytworzenie „świata na opak”, w którym odrzucone zostają prawa, zwyczaje i reguły stosunków międzyludzkich, charakterystyczne dla świata powszedniego.

Beata Wegnerska